

Література

1. Третяк А.М. Наукові основи економіки землекористування та землевпорядкування / А.М. Третяк, В.М. Другак. – К.: ТОВ ЦЗРУ, 2003. – 337 с.
2. Pearce D. Environmental Economics / D. Pearce, K. Turner, I. Bateman // An Elementary Introduction. The John Hopkins University Press, Baltimore, 1993. – P. 31–35.
3. Лавейкін М.І. Реформування системи землекористування в Україні / М.І. Лавейкін. – К.: РВПС України НАН України, 2002. – 376 с.
4. Голуб А.А. Экономика природных ресурсов: учеб. пособие / А.А. Голуб, Е.Б. Струкова. – М.: Аспект Пресс, 1999. – 319 с.
5. Экологические показатели и основанные на них оценочные доклады: Восточная Европа, Кавказ и Центральная Азия. Европейская экономическая комиссия. Организация Объединенных Наций. – Нью-Йорк, Женева, 2007. – 110 с.
6. Третяк А.М. Землевпорядне проектування: теоретичні основи і територіальний землеустрій: навч. посібник / А.М. Третяк. – К.: Вища освіта, 2006. – 528 с.

УДК 911.3

**ДО ПИТАННЯ РОЗВИТКУ
СТАРОПРОМИСЛОВИХ РАЙОНІВ
(НА ПРИКЛАДІ М. ВАТУТІНЕ
ЗВЕНИГОРОДСЬКОГО
РАЙОНУ ЧЕРКАСЬКОЇ ОБЛАСТІ)**

Н. О. Дериземля, О. І. Ситник

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини,
вул. Садова, 2, м. Умань, Черкаська область, Україна, 20300,
natur-geogradpu@mail.ru

У роботі проаналізовано теоретико-методичні основи дослідження старопромислових районів, визначено їх місце і сучасний економічний стан у межах Черкаської області. На прикладі Ватутінського промислового пункту розглянуто чинники його сучасного розвитку, запропоновано і обґрунтовано можливі шляхи поліпшення та оптимізації м. Ватутіне. *Ключові слова:* старопромисловий район, Ватутінський промисловий пункт, депресивні регіони, інвестиційна діяльність, вугільна промисловість, шахта, ландшафтні комплекси, індустріальний туризм.

К вопросу развития старопрмышленных районов (на примере г. Ватутино Звенигородского района Черкасской области). Н.А. Дериземля, А.И. Ситник. В работе проанализированы теоретико-методические основы исследования старопрмышленных районов, определены их место и современное экономическое состояние в пределах Черкасской области. На примере Ватутинского промышленного пункта рассмотрены факторы его современного развития, предложены и обоснованы возможные пути улучшения и оптимизации г. Ватутино. *Ключевые слова:* старопрмышленный район, Ватутинский промышленный пункт, депрессивные регионы, инвестиционная деятельность, угольная промышленность, шахта, ландшафтные комплексы, индустриальный туризм.

The question of old industrial areas (on example of Vatutin Zvenigorod district of Cherkasy region). N.O. Derizemlya, O.I. Sytnyk. The work analyzes the theoretical and methodological foundations of studies of old industrial areas, defines their position and the current economic situation within the Cherkasy region. On the example of Vatuti industrial point considers the factors of its modern development, proposes and grounds possible ways of improvement and optimization of Vatutin. *Keywords:* old industrial area, Vatutin industrialpoint, depressed regions, investment activity, the coal industry, mine, landscape complexes, industrial tourism.

Вступ

Одним із типів проблемних районів, що виокремлюються під час реалізації регіональної політики в економічно розвинених країнах світу, є старопромислові райони (в європейських країнах – *old industrial regions*, або скорочено *OIRs*, у США – *old industrial areas* – *OIAs*, *old traditional regions*). Концентруючи значну (в масштабах відповідних країн) частку виробничих потужностей, інфраструктури та населення, а на певному етапі свого розвитку – й комплекс проблем економіко-соціально-екологічного змісту, ці райони є надзвичайно цікавими з соціально-економічної й політичної точки зору. Останнім часом кількість таких районів збільшилася за рахунок країн з перехідною економікою, передусім таких, як: Чехія, Польща, Росія, Україна, що привернуло увагу та активізувало дискусії щодо наукового визначення цього типу проблемних районів, а також щодо пошуку найбільш прийнятих шляхів розв'язання проблем їхнього розвитку [2, с. 17].

Актуальність проблеми старопромислових районів для України пояснюється їхнім доволі масштабним демографічним, виробничим та експортним потенціалом, який за сучасних умов реалізується

далеко не в повному обсязі, негативними структурними змінами (сутність яких зводиться до посилення сировинної орієнтації цих територій), наявністю в них цілої низки проблем не лише виробничого, а й гуманітарного характеру. Проблема старопромислових районів є багатоаспектною, тому потребує ґрунтовних географічних досліджень.

На основі попередніх досліджень упродовж 2009-2012 рр. нами було виділено та проаналізовано функціонування Заваллівського промислового пункту в межах Гайворонсько-Заваллівського промислового вузла Кіровоградської області як старопромислового району та досліджений його розвиток і вплив на прилеглі території.

З метою розширення наукового дослідження, на нашу думку, доцільним буде виокремити та проаналізувати функціонування Ватутінського промислового пункту Звенигородського району Черкаської області як старопромислового району, охарактеризувати його розвиток та показати вплив на прилеглі території.

Для досягнення поставленої мети були визначені такі завдання: вивчити теоретико-методичні основи досліджень старопромислових районів; визначити місце старопромислових районів в межах Черкаської області; проаналізувати сучасний

стан старопромислових районів, зокрема промислового пункту Ватутіне; розробити та обґрунтувати шляхи оптимізації промислового пункту Ватутіне, можливості раціонального використання та охорони прилеглих територій.

Для розв'язання поставлених завдань були використані конструктивно-географічні та ландшафтознавчі підходи (картографічний, геоінформаційний та ін.), а також відповідні принципи та методи дослідження. Застосування методів теоретичного узагальнення та систематизації фактів дало можливість визначити місце досліджуваного промислового пункту Ватутіне в структурі старопромислових районів Черкаської області.

Результати дослідження. У межах Центральної України розташована Черкаська область, яка має ряд особливостей, чим і привертає увагу багатьох дослідників. За показниками соціально-економічного розвитку в межах Черкащини можна виділити окремі старопромислові райони. Проблеми старопромислових районів для України пояснюються їхнім доволі масштабним демографічним, виробничим та експортним потенціалом, який за сучасних умов реалізується далеко не в повному обсязі, негативними структурними змінами (сутність яких зводиться до посилення сировинної орієнтації цих територій), наявністю в них цілої низки проблем не лише виробничого, а й гуманітарного характеру. Проблема старопромислових районів є багатоаспектною, тому потребує ґрунтовних географічних досліджень [3, с. 3].

Старопромисловий район – територія з високою концентрацією промислових підприємств, які виробляють більший обсяг промислової продукції, мають вищі темпи зростання інвестицій, заробітної плати порівняно з іншими територіями, але в той же час для них характерний високий ступінь зношеності основних фондів, низький рівень використання новітніх технологій і значний рівень забруднення навколишнього середовища. Чітке визначення часових меж функціонування промислового району дає можливість встановити, до якої часової категорії промислових районів він відноситься: стародавнього освоєння, старого, нового чи новітнього.

Для старопромислових районів, переважно селитебних міських ландшафтів, характерною ознакою є наявність двошарової (наземної і підземної) структури. У промислових районах шахти, свердловини, штольні сягають глибини інколи першого десятка кілометрів, а кар'єрні розробки наближаються до 1000 м., і ці параметри постійно зростають, перевищуючи нижні межі ландшафтної сфери Землі. Наявність двошарової структури у старопромислових регіонах призводить до розвитку та активації небажаних похідних процесів і явищ, серед яких просідання поверхні, провали й зсуви, підтоплення та ін. Усе разом потребує неординарних підходів до вирішення проблем старопромислових районів [1, с. 13].

Аспекти дослідження старопромислових районів та проблеми їхнього розвитку активно обговорюються та практично реалізуються

зусиллями багатьох науковців: Г.І. Денисюком, І.Г. Мельником, А.Ю. Килимчуком, В.С. Пацюком, І.В. Гукаловою, Л.Г. Руденком, А.Ю. Тимарцевим, Т.С. Лазаревою, Г.П. Підгрушним, Ф.Д. Заставним та ін.

За критерієм спеціалізації виокремлюють: старопромислові райони переважно «сировинного типу», у яких досить вагомою є частка виробленої сировини та напівфабрикатів, та райони, що спеціалізуються переважно на традиційних галузях обробної промисловості. До старопромислових районів Черкаської області можна віднести території навколо таких населених пунктів, як: Умань, Тальне, Черкаси, Ватутіне та інші.

Розташування міста Ватутіне на Українському (кристалічному) щиті зумовлене різноманітністю мінеральних ресурсів, зокрема значними покладами бурого вугілля. Місто Ватутіне виникло у зв'язку з освоєнням Юрківського буровугільного родовища. Наприкінці XIX століття жителі сусідніх сіл звернули увагу на «землю, що горить», але землевласники були не зацікавлені освоєнням земельних надр, і запаси бурого вугілля залишалися тривалий час нерозвіданими.

Вперше Юрківське родовище було розвідане геологами у червні 1930 р., які й виявили великі поклади бурого вугілля, а наприкінці 1930 р. введено в дію перших три шахти невеликої потужності, а згодом, додатково ввели в дію кар'єр, що дозволило збільшити кількість видобутого вугілля на 30 %. Із початком Другої Світової війни видобуток вугілля в Юрківському

родовищі припинився, шахти зруйновано. У повоєнний період розпочалося повторне освоєння буровугільного басейну і подальші геологічні розвідки, відновлення старих шахт та будівництво нових. Навесні 1947 р. введено в дію нову шахту поблизу села Юрківка, і засновано робітниче селище, яке спочатку носило назву «Шахтинське», у 1949 р. його перейменували у смт. Ватутіне, і через три роки воно отримало статус міста.

Згодом на повну потужність запрацювала шахта «Октябрина», яка займала одне з провідних місць у Радянському Союзі з видобутку бурого вугілля. Гордістю і технічною базою на шахті став транспортно-відвальний міст, який з подовженою роторною стрілою пересувався за допомогою вузькоколійки. У 1970 р., в результаті виходу з ладу роторної стріли, припинилася експлуатація об'єкта. Після шахти «Октябрина» будувалися й інші об'єкти для видобутку та переробки бурого вугілля: брикетна фабрика (1952 р.), Юрківський вугільний розріз (1953 р.), Звенигородський вугільний розріз (1966 р.); шахти: 4-біс (1955 р.), 4-біс «Юрківська» (1958 р.), «Юрківська Західна» (1966 р.), «Ватутінська-Північна» (1969 р.), «Козацька» (1973 р.), «Багачівська» (1978 р.), відродження шахти «Багачівська» на Новоукраїнському родовищі (1987 р.), початок освоєння Мокрокалігирського вугільного розрізу (1988 р.). У 1961 р. вступив у дію Ватутінський комбінат вогнетривів, до складу якого ввійшли: 2 кар'єри, шамотообпалювальний цех та допоміжні цехи (автотранспортний, ремонтний та

ін.). Основною продукцією ВАТ «Ватутінський комбінат вогнетривів» є каолін сирець, мелений каолін, шамот фракційний, шамот зерновий, тонкомолоті вогнетривкі порошки, торкрет порошок та ін.

З розвитком вугільної промисловості у місті відбувалися зміни: розвивалась соціальна інфраструктура, оскільки виникла потреба забезпечення робітників, які приїжджали з інших районів, житлом, харчуванням, зручними шляхами сполучення тощо. У місті Ватутіне упродовж 1950-1980-х рр. було збудовано понад 200 житлових будинків, 26 магазинів, лікарню, залізничний вокзал, бібліотеку, будинок культури, заклади освіти а також парки, стадіони.

В результаті роботи кар'єру та шахт відбувається суттєвий вплив на ландшафтні комплекси прилеглих територій: внаслідок гірничовидобувних робіт зазнав значних змін рельєф (виникнення великих за розміром від'ємних форм рельєфу, вивезення і насипання пустої породи за межами родовища, що призвело до утворення териконів); відбувся перерозподіл підземного та наземного стоку внаслідок порушення водоносних горизонтів через велику глибину кар'єру; створено шламовідводи та шламопроводи; сформувалися дорожні ландшафти; забруднювалося атмосферне повітря; значні зміни зазнали рослинні і тваринні угруповання [4, с. 37].

Однак, незважаючи на потужні запаси вугілля (за даними геологічної розвідки запаси бурого вугілля поблизу м. Ватутіне складають – 30 млн. т., зокрема Мокрокалигирський розріз – 7 млн. т.), у 1997 р. було

ліквідоване шахтоуправління «Ватутінське», де працювало майже 2 тисячі чол., що також призвело до різкого зниження обсягів виробництва на обслуговуючих підприємствах ДВАТ «Ватутінський РМЗ», ВАТ «АТП 17163», ПАТ «Ватутінський комбінат вогнетривів», ТОВ «Гален-1», ВАТ «Ватутінський комбінат будівельних матеріалів», ВАТ «Ватутінський хлібокомбінат».

У результаті таких змін у місті спостерігається і зменшення кількості населення. Станом на 2011 р. у м. Ватутіне проживало 18,531 тис. осіб. Тільки упродовж 2009-2011 р. кількість населення у результаті природного скорочення зменшилась на 153 особи, а за рахунок міграційних процесів ще на 57 осіб. Зниження народжуваності, в першу чергу, викликане соціально-економічними та еколого-медичними чинниками.

Для Ватутіне характерні не лише демографічні проблеми, а й проблеми зайнятості населення. За офіційними показниками станом на 31.05.2011 р. в міському центрі зайнятості на обліку перебувало 603 особи. Серед зазначеної категорії громадян 96,3 % (589 осіб) мають статус безробітних, з яких 55,8 % (385 особам) призначено допомогу по безробіттю. За неофіційними даними частка безробітних у 2-3 рази вища та значна кількість людей перебуває за кордоном у пошуках роботи.

У зв'язку із припиненням видобутку бурого вугілля, Ватутіне перебуває у депресивному стані, оскільки у місті низький рівень використання новітніх технологій, високий рівень безробіття, низький

ступінь інвестиційної активності та зношеність основних виробничих фондів. Незважаючи на негативні явища, все ж у Ватутіному спостерігається переорієнтація зайнятості населення, розвивається малий та середній бізнес, з'являються підприємства інших галузей. Зокрема, лише за перші п'ять місяців минулого року у місті зареєстровано 18 фізичних осіб-підприємців.

Також сьогодні постає питання щодо відновлення буровугільної промисловості у м. Ватутіне, оскільки цей вид вугілля можна використовувати як місцевий енергоносіє і хімічну сировину. Є зацікавлені інвестори, які бажають вкласти свої кошти у цю галузь. Відродження буровугільної галузі у місті дозволить створити нові робочі місця і збільшити рівень зайнятості населення. У Мокрій Калигірці заплановано щорічний видобуток вугілля 100 тис. т. у найближчі роки, а з 2014 – досягнути рівня 300 тис. т.

Незважаючи на можливі перспективи реорганізації та розвитку буровугільної галузі в регіоні, на території досліджуваного промислового пункту Ватутіне доцільним, на нашу думку, буде впровадження індустріального туризму, що дозволить по іншому оцінити перспективи міста. Окремі об'єкти цього виду туризму варто буде включити до екскурсійного маршруту «Золота підкова Черкащини». Індустріальний туризм можна визначити як вид активного туризму, зосередженого в промислових районах, що має на меті споглядання індустріальних ландшафтів, ознайомлення з витворами індустріальної

архітектури, відвідування як функціонуючих, так і непрацюючих виробничих підприємств з метою задоволення пізнавальних, професійних, ділових інтересів. Відповідно до генезису об'єктів відвідування розрізняють два основних підтипи індустріального туризму: гірничо-промисловий та фабрично-заводський. Чинниками розвитку промислового туризму, як і інших видів туризму, є розвиток інфраструктури, інформаційне забезпечення та безпека туристів.

Залежно від функціонування та морфогенетичних ознак виділено такі напрями використання старопромислового пункту Ватутіне у туристично-екскурсійній справі:

- історичний (відображення історії міста Ватутіне, яка пов'язана із розвитком гірничо-видобувної діяльності);
- культурологічний (об'єкти матеріальної культури, сформовані в результаті видобутку бурого вугілля);
- виробничо-технологічний (знайомство із застосовуваними виробничими технологіями).

Висновки

На нашу думку, одним із шляхів стабілізації та поліпшення ситуації у м. Ватутіне є використання місцевих рекреаційних ресурсів, комбінація яких вдало поєднана на території міста та прилеглих територіях, але комплекси рекреаційних можливостей розташовуються нерівномірно і якість їх нерівноцінна. Однак у створенні та благоустрої рекреаційних зон міста Ватутіне виникає ще багато проблемних

питань, а саме: забруднення води та прибережної смуги, зменшення площ можливих пляжів, вирубування лісів та інші. Тому в подальшому доцільно здійснити ряд науково-практичних заходів, розвивати соціальну інфраструктуру та забезпечувати доступність до базових соціальних послуг, проводити

політику підтримки сімей, материнства та дитинства, здійснювати заходи щодо охорони, відновлення та реставрації культурно-історичної спадщини міста, залучати інвестиційні кошти, розширювати системи закладів обслуговування та досягнути екологічної безпеки.

Література

1. Денисик Г.І. Старопромислові райони – провісники формування антропогенної ландшафтної сфери землі / Г.І. Денисик. – Суспільно-, фізико-географічні та геоecологічні проблеми старопромислових районів: матеріали Всеукр. наук. - практ. конф., присвяченій 75-річчю утворення кафедри географії Луганського національного університету імені Тараса Шевченка (17-19 жовтня 2011р., м. Луганськ) / відп. ред. І. Г. Мельник. – Луганськ : Вид-во «ДЗ ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2011. – 208 с.
2. Мельник І.Г. Старопромислові райони: типологічні риси і класифікація / І.Г. Мельник. – Суспільно-, фізико-географічні та геоecологічні проблеми старопромислових районів: матеріали Всеукр. наук. – практ. конф., присвяченій 75-річчю утворення кафедри географії Луганського національного університету імені Тараса Шевченка (17-19 жовтня 2011р., м. Луганськ) / відп. ред. І.Г. Мельник. – Луганськ : Вид – во «ДЗ ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2011. – 208 с.
3. Руденко Л.Г. Старопромислові регіони України: пошук стратегій збалансованого розвитку / Л.Г. Руденко, Г.П. Підгрушний, І.В. Гукалова // Український географічний журнал. – 2002. – № 1. – С. 3-4.
4. Ситник О.І. / Заваллівський графітовий комбінат – невідомна складова антропогенних ландшафтів Правобережної України // Матер. Між нар. наук.-практ. конф. «Індустріальні засади вирішення регіональних проблем» / О. І. Ситник, Н.О. Дериземля. – Кам'янець-Подільський, 2010. – С.36-38.

УДК 338.486+502.4

ЕКОЛОГІЧНИЙ ТУРИЗМ ЯК ЧИННИК СТАЛОГО РОЗВИТКУ ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНИХ ТЕРИТОРІЙ

О.А. Воробйова

Інституту проблем ринку та економіко-екологічних досліджень НАН
України, Французький бульвар, 29, 65044, м. Одеса, vaa_iprei@ukr.net

В статті розглянуто підходи до визначення поняття «екологічний туризм»; відмінні ознаки, цілі та принципи екотуризму; його основні види та форми. Досліджено концептуальні положення, на яких ґрунтується цей вид туризму. Проаналізовано чинники, якими стримується розвиток екотуризму в Україні та основні завдання щодо вирішення нагальних